

EBU'L-ALÂ AFÎFÎ

TASAVVUF

İslâm'da Manevî Hayat

© İz Yayıncılık Limited Şirketi, 2021

Sertifika no: 49821

İz Yayıncılık: 173

İnceleme Araştırma Dizisi: 35

ISBN: 978-975-355-219-6

8. baskı, İstanbul 2021

Oruçreis Mahallesi, Tekstilkent Caddesi

Koza Plaza B Blok No: 12 Kat: 15/151 Esenler / İstanbul

Telefon: (212) 5207210

www.iz.com.tr

E-posta: bilgi@iz.com.tr

Özgün adı:

et-Tasavvuf: Sevretün Rûhiyye fi'l-İslâm

İskenderiye, 1963

Kapak ve Sayfa Tasarımı: Medine Efe

Basıldığı yer: Çınar Matbaacılık (Sertifika no: 45103)

Yüzyıl Mahallesi, Matbaacılar Caddesi, Ata Han, No: 34 K: 5 Bağcılar/İstanbul

TASAVVUF

İslâm'da Manevî Hayat

EBU'L-ALÂ AFÎFÎ

Türkçesi:

Ekrem Demirli

Abdullah Kartal

iz

EBU'L-ALÂ AFÎFÎ; 1897'de Mısır'ın Benderü'l-cîze kentinde doğdu. Ondokuz yaşında girdiği Dârü'l-ulûmi'l-ulyâ'dan 1921 yılında mezun oldu. Cambridge Üniversitesinde felsefe okudu ve burayı birincilikle bitirdi (1924). E.G. Browne, R.A. Nicholson, A.J. Arberry gibi şarkiyatçılardan istifade eden Affî, Muhyiddin İbnü'l-Arabî üzerine hazırladığı teziyle felsefe doktoru ünvanını aldı (1930). Ülkesine dönüp Kahire Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe bölümünde hocalık yapmaya başladı. 1940'ta doçent, 1943'te profesör oldu. Daha sonra aynı fakültede dekanlığa getirildi ve bu görevini 1957'ye kadar sürdürdü. Mısır Sanat ve Sosyal Bilimler Yüksek Konseyi üyeliğinde bulundu. 1966 yılında İskenderiye'de vefat etti. Eserleri: *The Mystical Philosophy of Muhyid-Din Ibnul 'Arabi* (Cambridge 1939; eser, *Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin Tasavvuf Felsefesi* adıyla Mehmet Dağ tarafından tercüme edilmiştir [Ankara 1975]); *et-Tasavvuf severtun rûhiyye fi'l-İslâm* (İskenderiye 1963; *Tasavvuf: İslâm'da Manevî Hayat* adlı tercümesi elinizde olan eser); Yazarın Fusûsu'l-Hikem üzerindeki şerhi (Talikat) *Fusûsu'l-Hikem Okumaları İçin Anahtar* adıyla ve çeşitli makaleleri de *İslam Düşüncesi Üzerine Makaleler* adıyla Ekrem Demirli tarafından çevrilmiş, İz Yayıncılık tarafından yayımlanmıştır.

İçindekiler

Önsöz	9
Giriş	13
Tasavvufun Mahiyeti ve Metodu	13
<i>Mistisizm Evrensel Bir Olgudur</i>	13
Tasavvuf ve Felsefe	17
<i>Tasavvufî Tecrübe</i>	21
<i>Sûfî İdrak</i>	25
I. Tasavvufun Tarihî Gelişimi	29
Sûfî ve Tasavvuf Kelimelerinin Kökeni ve Tarifleri	29
<i>Tasavvuf ve Sûfî Kelimelerinin Tarihî-Filolojik Kökeni</i>	30
<i>Sûfî ve Tasavvufun Tarifleri</i>	36
<i>Kronolojik Tertibe Göre Tasavvuf ve Sûfî Tarifleri</i>	40
İslâm Tasavvufunun Doğuşu ve Buna Tesir Eden Amiller	54
Tasavvufun Kökeni İçin İleri Sürülen Görüşler	58
İslâm'da Zühdüen Doğuşunu Hazırlayan Âmiller	62
İslâm ve Ruhbanlık	65
İslâm Tasavvufunun Kaynakları	71
1. <i>Kur'ân ve Sünnet</i>	71
2. <i>Kelâm İlmi</i>	72
3. <i>Yeni Eflatunculuk</i>	73
4. <i>Hint Mistisizmi</i>	76
5. <i>Hristiyanlık</i>	77
Tasavvufun Dönemleri ve Okulları	78
<i>Üçüncü Asırda Nişâbur Medresesi</i>	87
<i>Üçüncü Asırda Mısır ve Şam Medreseleri</i>	90
II. Tasavvufta Rûhî İnkişâf	95
Sûfilerin Dünyaya Karşı Tavırları	97
Sûfilerin Fıkha Karşı Tavrı	103
<i>Kur'ân'ı Anlama Metodu</i>	106
<i>Hakikat ve Şeriat</i>	109
<i>Tarikat ve Hakikat</i>	120

<i>Tarikat ve Nefisle Mücadele</i>	128
<i>Mücâhedenin Nazarî Esası</i>	135
Sûfîlerin Kelâm ve Felsefeye Karşı Tavırları	140
<i>Sûfîlerin Tevhid Alanındaki Tavırları</i>	142
Tevhîd ve Sûfînin Fenâsı	159
Vahdet-i Şühûd ve Vahdet-i Vücûd	165
İbnü'l-Arabî'nin Düşüncesinde Vahdet-i Vücûd	166
Vahdet-i Vücûd ve Yeni Eflatunculuk	175
Vahdet-i Vücûd ve Sûfî Tecrübe	177
<i>Îlâhî Sevgi Alanında Tasavvufun Tavrı</i>	179
Müslümanların Îlâhî Sevgi Karşısındaki Tavırları	182
Tasavvufta Îlâhî Sevgi	187
Îlâhî Sevgide Felsefî Nazariyeler	204
Îlâhî Sevgi ve Tasavvufî Ahlâk	213
Îlâhî Sevgi ve Mârifet	216
Îlâhî Sevgi Dili ve Sembolizm	217
<i>Tasavvufun Mârifet Alanındaki Tavrı</i>	220
Zevkî Mârifetin Araçları	222
<i>Sûfîlerin Zikir Alanındaki Tavrı</i>	226
Zikir, Cezbe Halleri ve Aydınlanma	230

III. Mürşidlerin ve Tarikat Mensuplarının Gölgesinde

Tasavvufî Hayat	233
Sûfî Fırkalar	237
Fakr ve Zenginlikteki İhtilaf	239
Rızâ Hususundaki İhtilaf	243
Melâmet ve Tarzlarına Dair İhtilaf	245
Sekr ve Sahv Hususundaki İhtilaf	247
Müşahede ve Aydınlanma Hakkındaki Sözleri	250

IV. İslâm Tasavvufunda Velâyet

Velî ve Sûfî	257
Velâyet İlâhî Vergidir	259
Velînin Özellikleri	260
Nebî, Velî ve Melekler Arasında Üstünlük Meselesi	266
Hatmu'l-Evliya	271

Kaynaklar	277
------------------------	-----

İndeks	279
---------------------	-----

*Merhûm Hocamız Selçuk Eraydın'ın
aziz hatrasına*

Önsöz

İslâm felsefesi alanında uzun zamandan beri devam eden okuma, yazma ve konferans düzeyindeki çalışmalarında, bu büyük çerçevede gerçekleşen manevî ve fikrî değişimleri gözlemlemekteyim. İslâm fikir ve mâneviyât önderlerinin dinleriyle, bu dinle ilişkiye girmiş çeşitli kültürler arasını uzlaştırabilmek için sarfettiği gayretleri müşâhede ettim.

Bu uzun süreç zarfında, filozof ve zâhid mutasavvıflarla haşır neşir olduğum gibi farklı disiplinlerden mütefekkirlerle de haşır neşir oldum. Orijinalliği ve özgünlüğü olanlar kadar, mukallitleri; ihlaslı ve samîmiler kadar, riyakâr ve münafıkları da tanıdım. Bu geniş alan bana, düşünce ve eğilimlerin bütün farklılıklarıyla tezâhür ettiği bir yelpaze olarak gözük-müştür.

Bu düşünce ve mâneviyat alanlarından hiçbirinin İslâm'ın diğer evrensel büyük dinlerle karşılaştığı tasavvuftan daha derin ve aydınlatıcı, müslümanların hayatlarında daha mües-sirini görmedim.

Herhangi bir din araştırmacısı, o dinin sadece ana ilkeleri ve naslarına dayanarak nihaî hükmünü veremez. Bu dinin kapsamlı bir portresini çizebilmesi için, ilkeler ve nasların yanında, hayatlarını bu dinin gölgesinde geçiren ve dinin geliş-mesi için çaba sarfeden büyük insanların getirdiği yorum ve

açıklamaları da, bu portreye dahil etmesi gerekmektedir. Bu din büyükleri, dinlerinin yayıldığı bölgelerde faaliyet ve etkileşimin ana unsuru olmuşlardır. Bundan dolayı bir dinin sûreti, bu yorumcu ve müelliflerin çalışmalarının aksettği ayınların farklılığına bağımlı kalarak farklılaşır. Başka büyük dinlerde olduğu gibi İslâmiyet de, uzun tarihî süreçte, çeşitli anlayış yorum ve incelemelere konu olmuştur. Bunun neticesinde, üzerlerine felsefî, fikhî, kelâmî ve tasavvufî ekollerin teessüs ettiği inanç, ibadet ve muamelâta farklı nazariyeler ve eğilimler ortaya çıkmıştır. Bu ekol ve okullar arasında, zaman zaman çelişkiler hatta çatışmalar olmuştur. Filozofların kendilerine has bir din ve dünya görüşü; ulûhiyet, Allah ve âlem ilişkisi tasavvuru vardır. Fakîhlerin de, ibadetlere ve muamelâta bakışlarında, Allah-kul ve insanların birbirleriyle olan ilişkilerine dönük özel bir yaklaşımları vardır.

Kelâmcıların, temel akîde ilkelerinin anlaşılması ve savunulmasında özel bir anlayış ve metodları vardır. Mutasavvıfların da, bütün bu meseleler karşısında belirli bir tavırları vardır. Bu gruplar, sadece birbirlerinden değil, her grup kendi arasında farklılaşmıştır. Nitekim, bütün filozoflar aynı değildir. Her ne kadar, hepsinin müttefik olduğu bir çerçeve ve metod varsa da, bütün kelâmcı ve sûfîler de, aynı mesâbede değildirler.

Fakat hepsi, İslâm'a mensuptur. Onun ismini kullanırlar, kendileri ve başkaları için İslâm'ı yorumlarlar. Hepsi, İslâm için çalışmaktadırlar. Eğer hata ederlerse bir sevap, isâbet kaydederlerse iki sevap alırlar. Hepsine minnettâriz. Görüşlerini ve merâmlarını anlamaya çalışarak, hepsini öncelikle İslâm, sonra da evrensel kültür mirası içerisine yerleştirmemiz bir borçtur. Eğer kelâmcı ise, Eş'arî'nin bir görüşüyle; veya filozof ise bir görüşünde İbn Sînâ'yla ters düştüğü için bu insanların çabalarını, küfür, zındıklık ve bid'atçılıkla suçlamamalıyız. Küfrüne, zındıklığına veya bid'atına dair kesin deliller olmadan, tekfir veya ilhadlıkla suçlamak, dine ve müslümanlara faydadan çok zarar veren cahil insanın bir silahıdır.

Din meselelerinin anlaşılmasında ve yorumlanmasında kitap ve sünnete dayandığı ve nassı dilin ve örfün sınırlarından çıkarmadığı sürece, doğru ve yanlış gibi kesin hükümler vermemeliyiz. Yapılması gereken asgari şey, bu yorumların tehlikeli ve zayıf veya anlam derinliği ve tutarlılığı olup olmadığına dair nitelemelerde bulunmaktır. Aksi takdirde “Allah’ın eli, onların ellerinin üstündedir” veya “Rahman, arşı istivâ etti” gibi ayetlerin anlaşılmasında doğru yorum hangisidir? “İstivâ, cülûs; arş, serîrdır” yorumu mu doğrudur? Yoksa, “El, kudret ve nimet; istivâ, istilâ; arş, mülktür” manasında yorumlanması mı doğrudur? Kur’ân’ın yaratılıp yaratılmadığı meselesinde hangi görüş hatalı, hangisi doğrudur? “Lafızlardan müteşekkil olduğu için hâdistir” demek mi; “Allah’ın ezeli kelâmı olduğu için kadîmdir” demek mi doğrudur? Fakîhlerin söylediği gibi, “namaz, tekbirle başlayan selamla biten fiiller ve sözlerden ibârettir” görüşü mü; sûfîlerin ileri sürdüğü gibi, “namaz, kul ile Rab arasında kalbî bir münâcaattır” görüşü mü doğrudur? Hangisi doğru ve hangisi yanlıştır: Allah’a bir mabûd olarak bakmak mı; yoksa, ibâdet muhabbetin fer’i olduğu için öncelikle bir mahbûb, sonra mabûd olarak bakmak mı daha iyidir? Şu halde mesele, doğruluk yanlışlık veya hata sevap meselesi değildir. Mesele İslâm’ın ve öğretilerinin anlaşılmasında tezâhür eden kavrayış derinliği ve sahîliği meselesidir. Bunu açık bir şekilde, müslümanların bıraktığı rûhî ve aklî mirasta müşâhede etmekteyiz.

Tasavvufun İslâm rûhâniliğinin tezâhür ettiği en verimli bir alan, kelâmcıların ve felsefecilerin durağan, fakîhlerin sınırlı ve yüzeysel yorumları karşısında dinî eğilimi ve kalbi tatmin eden en derin yaklaşımı içerdiğine kanaât getirince, sûfîlerin din-Allah ve âleme karşı tavırlarını özetleyen bazı öğretilerini aydınlatmak için bu sayfaları yazdım. Sûfîlerin benimsediği ve mutmain oldukları bu tavır, sadece kendilerini icbar ettikleri ve başkalarını davet etmedikleri bireysel bir tavidir. Bu tavır “*İslâm’da Manevî İnkılap*” olarak isimlendirdim. Çünkü tasavvuf, filozof, kelâmcı ve fakîhlerin tespit ettiği İslâmî kural ve anlayışlara karşı şiddetli bir inkılaptır. Ta-

savvuf, İslâm'a yeni bir rûh getirmiştir. Bu rûhu doğru anlayan, İslâmî öğretinin rûhunu doğru anlayacağı gibi, yanlış anlayan da, öğretileri yanlış anlamış olacaktır.

Bu sayfalarda, tasavvufu tarih ve mevzû itibarıyla bütünüyle ele aldığımı söyleyemem. Kronolojik olarak yedinci hicri asır mutasavvıflarını kısmen aştım. Tasavvuf tarikatleri ve büyük bölümü maneviyât önderlerinden olmalarına rağmen, meşâyih hakkında hemen hiçbir şey söylemedim. Bana göre onlar, seleflerinin tasavvuf anlayışlarına bir şey ilave etmemişlerdir. Sûfilerin hayat hikayelerinden son derece kısaca bahsedebildim. Hayatlarının detaylarını ise bütünüyle ihmal ettim.

Ele alıp incelediğim meselelerle ilgili sûfilere zikrettim. Fakat, üçüncü ve dördüncü asırda saf tasavvufu en ince noktalarıyla temsil eden sûfilerin pek çoğunu zikretme arzusundayım. Bunun için kitabın büyük bir bölümü, diğer sûfilere ziyâde, bu insanların tasavvuf anlayışlarını içermektedir.

Son olarak, bu çalışma, sözlerinden yararlanabildiğim ölçüde tasavvuf ve sûfilerin hayatlarının anlaşılmasına dönük bir çabadır. –Gazâlî'nin isimlendirmesiyle– diğer hakikat araştırmacılarından, hakikati anlama ve ona ulaştıracak metodun ne olduğu hakkındaki ihtilaflarının genel bir portresini verme denemesidir. Bazı araştırmacılar, zaman zaman, sûfilerin sözlerinin anlaşılmasında, yorumlamasında ve nazariyelerinin değerlendirilmesinde benden daha farklı sonuçlara varmışlardır. Öncelikle, bu noktalardaki araştırmalarda *ictihâd kapısının* açık olduğunu belirtmeliyim. Bu farklılıkları müsâmahayla karşılıyorum. Farklı kanaat sahipleri, sağlam, güvenilir ve ikna edici delillere sahip oldukları sürece, bu görüş ayrılıklarında bir beis görmüyorum. Kur'ân, Sünnet ve bizzat sûfilerin sözleri, bizim bu kitabımızda istifade edeceğimiz öncelikli delillerdir. Gerçeğe ulaştırmak Allah'a aittir.

Giriş

Tasavvufun Mâhiyeti ve Metodu

Mistisizm Evrensel Bir Olgudur

Bazı insanlarda aklî ve rûhî olgunluk en yetkin derecede temessül etmiştir. Bir başka ifâde ile, insanın özünü ve hakikatini ruh ve aklının teşkil ettiğini kabul ettiğimizde, kendilerinde insanlık niteliği en üst derecede tezâhür eden kimseler vardır. Muhtelif devirlerde bu insanlara farklı isimler verilmiş olsa da, hepsi *İnsan-ı Kâmil* diye isimlendirebileceğimiz genel bir kategorinin içerisine girerler.

Bu insanların manevî olgunlukları muhtelif görünümlerde tezâhür edebilir. Bu kemâli ifâdede kullandıkları araçlar birbirinden farklı da olabilir. Hatta sıradan insanlar gibi, meşreb, mezheb, çevre, dil ve dinî sebeplerle ihtilaf hâlinde gözükebilirler. Buna rağmen hepsi *Varlık* ve *Varlığın Hakikati*ne matuf tavırları itibâriyle ortak bir özellik altında toplanabilirler: Her insan varlığın hakikati karşısında özel bir tavra, veya varlığın tabiatı hakkında özel bir felsefeye sahiptir. Fert kendisindeki bu tavrı bilsin veya bilmesin; bu tavra bağlı bir dünya görüşüne sahip olduğunun farkında olması veya olmaması önemli değildir.

Kısaca özetlemek gerekirse “İnsan-ı Kâmil” diye isimlendirdiğimiz bu insanların “varlık” karşısında sahip oldukları

bu müşterek tavır, “duyulur âlemin gerçek olduğunun kesin olarak inkâr edilmesidir.” Kendilerinden akıl ve rûhî kemâl açısından daha zayıf insanların, gerçeği aramada mürâcaat ettiği ve neredeyse kutsallaştırdıkları duyulur âlem, manevî temâyülleri derin olan bu grubu tatmin edemez. Uğruna canlarını ortaya koydukları “Hakikat-i Mutlak’ı bilmek ve ona kavuşmak” için duydukları susuzluğu kandıramaz.

Onlar, –muhaliflerinin tanımlamasıyla– “Varlık” a ulaşmak için varlığı inkâr ederler.” Yani hakîki “Varlık” a ulaşmak için görünen varlığı inkâr ederler.

Bu insanları Doğuda-Batıda, Antik-Orta-Modern Çağlarda; hem semâvî hem de pagan din mensupları arasında görmektediriz. Aynı kaynaktan beslenmiş mâneviyatları itibâriyle bu insanlar, tek bir kalıba dökülmüş gibidirler. Âdetâ, başka bir âlemden benliklerine sızan bir nûr amaçlarına ulaşmaları için önlerini aydınlatmaktadır.

Bu olgu uzun süre kadîm araştırmacıların dikkatini çekmiş, dinî ekoller muhtelif üsluplarla buna işaret etmişlerdir. Başta İskenderiyeli Philon olmak üzere Yahudi Filozofları, her devirdeki vahiy ve nübüvvetin kaynağının bir olduğu görüşündedirler. Bu da “Kelime-i İlâhiyye” diye isimlendirdikleri şeydir. Hıristiyan ilâhiyatının büyük isimlerinden Clemente’ye göre “Kelime-i İlâhiyye” (İsa) beşerî sûretle bedenlenmeden (Incarnation) önce mevcût olan Kuvve-i Âkîledir (Düşünme gücü). Kuvve-i Âkîle, mârifet, ilhâm ve vahyin kaynağı olduğu gibi varlık ve hayatın da kaynağıdır. Kelime-i İlâhiyye, Musa ve diğer peygamberlerin lisânı aracılığı ile konuştuğu gibi, Yunan filozofları aracılığı ile de konuşur ve onlara hikmet ilhâm eder.”

İbnü'l-Arabî gibi bazı mutasavvıflar, “Hakikat-i Muhammediye”yi Philon ve Clemente’nin “Kelime-i İlâhiyye” anlayışları gibi nitelendirerek, bâtınî ilmin ve rûhânî feyzin menbâi olarak kabul etmişlerdir. Şîa da ilm-i bâtının bir çeşit rûhî verâset vâsıtası ile tek bir kaynaktan intikal edişini aynı şekilde tasavvur etmektedir.

Bütün bunlar, “sıradan beşerî tavrın üzerinde rûhî olgular bulunduğu, müşterek özellik ve ayrıcalıkları olan bu olgular, herhangi bir İnsan-ı Kâmilin din, çevre ve kültür farklılığına göre tezâhür etmelerine rağmen aslında bir tek asla ircâ edilebileceklerini” iddiâ eden insanların haklılığına delalet eder. İlhâm alan ve kendilerine vahy olunan, ilhâm ve vahiy yoluyla da hakikat âlemine ulaşan bu insanlar, çeşitli zamanlarda zuhûru yenilenen tek bir ferd veya her zamanda İnsan-ı Kâmil sûretlerinden birine bürünen tek bir rûh gibidirler.

İlham yolu ile hakikat âlemine ulaşan bu gruplardan birisi de –sadece İslâm sûfileri değil– bütün dinlere mensup mistiklerdir. Amaçladıkları ve hayatlarını adadıkları yegâne hedef, hakikate ulaşmak ya da zevk ederek ve doğrudan idrâk edecekleri hakikate kavuşmaktır. Hayatlarını bu amaca vakfetmişler ve ona ulaşmak için en değerli şeylerini fedâ etmişlerdir. Bu mukaddes meşâleyi taşıyan insanların, bu uğurda muâsırlarından gördükleri işkencelerden misaller vermeye gerek yoktur. Onlar, yakılarak, asılarak işkence edilerek öldürülmüşlerdir. İnsanlık tarihi, bunların misalleri ile doludur.

İsteklerinde samimi olduklarının en kesin delili, karşılaşmaları onca işkence, azâb, alay, tehdîd ve korkutmalar karşısında bile inançlarına sarılabilmeleri ve dâvâlarını yaymaya teşebbüs etmiş olmalarıdır.

Samimiyetlerinin bir başka delili de, dinî, bölgesel ve uyruk farklılıklarına rağmen amaçlarında ve uslûblarında görüş birliğinde olmalarıdır. Onlardan rivâyet edilen sözlerin şekil, biçim ve detay farklılıklarına rağmen özde ve netîcede müşterek olmaları üçüncü bir delildir. İnsanın, duyu üstü âleme ulaşmaya dönük manevî etkinliğine dair kesin hükmümüzü vermeden önce bu noktayı dikkate almamız gerekir.

Şu bir gerçektir ki, her insan bir gün hakikat diye isimlendirilen “Gizli Varlık”ı sevebilir. Bu, insanın daha benliği ve kendisini kuşatan çevresi hakkında düşünebilmeye yeni başladığı, bunlardaki sebepleri, esrarı, nereden gelip nereye gittiklerini anlamaya çalıştığı andan itibaren Hakikatin onu